

FORMATION OF THE FEMALE PEDAGOGICAL CORPS IN THE SAMARKAND REGION DURING 1950–1980

Guzal Karimovna Mardiyeva

PhD

Samarkand State Medical University

Samarkand, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Samarkand region, female teachers, history of education, Soviet period, 1950–1980s, gender policy, women's education, teacher corps, school education, pedagogical activity.

Received: 04.05.26

Accepted: 05.05.26

Published: 06.05.26

Abstract: This article analyzes the formation process of the female pedagogical corps in the Samarkand region during the 1950–1980s from historical and socio-pedagogical perspectives. The study highlights the educational policies of the Soviet period, mechanisms for involving women in pedagogical activities, and the expansion of their role and position in schools and educational institutions. It also examines the professional training of female teachers, their social status in society, and factors influencing the effectiveness of their pedagogical activity. Based on historical sources, the article reveals the stages of formation and development of the female pedagogical stratum in the Samarkand region. The results of the study contribute to identifying the practical outcomes of gender policy in the Soviet education system and its regional characteristics.

1950–1980-YILLARDA SAMARQAND VILOYATIDA AYOL PEDAGOGLAR KORPUSINING SHAKLLANISHI

Guzal Karimovna Mardiyeva

PhD

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Samarqand, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Samarqand viloyati, ayol pedagoglar, ta'lim tarixi, sovet davri, 1950–1980-yillar, gender siyosati, xotin-

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1950–1980-yillarda Samarqand viloyatida ayol pedagoglar korpusining shakllanish jarayoni

qizlar ta'limi, o'qituvchilar korpusi, maktab ta'limi, pedagogik faoliyat.

tarixiy va ijtimoiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda sovet davridagi ta'lim siyosati, xotin-qizlarni pedagogik faoliyatga jalb etish mexanizmlari hamda ularning maktab va ta'lim muassasalaridagi o'rni va rolining kengayishi yoritiladi. Shuningdek, ayol o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, ularning jamiyatdagi ijtimoiy mavqei va pedagogik faoliyat samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi. Maqolada Samarqand viloyati misolida ayol pedagoglar qatlamining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tarixiy manbalar asosida ochib beriladi. Tadqiqot natijalari sovet davri ta'lim tizimida gender siyosatining amaliy natijalari va uning hududiy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

ФОРМИРОВАНИЕ КОРПУСА ЖЕНЩИН-ПЕДАГОГОВ В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ В 1950–1980 ГОДАХ

Гузаль Каримовна Мардиева

PhD

Самаркандский государственный медицинский университет

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Самаркандская область, женщины-педагоги, история образования, советский период, 1950–1980-е годы, гендерная политика, женское образование, корпус учителей, школьное образование, педагогическая деятельность.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс формирования корпуса женщин-педагогов в Самаркандской области в 1950–1980-х годах с исторической и социально-педагогической точек зрения. В исследовании освещаются образовательная политика советского периода, механизмы вовлечения женщин в педагогическую деятельность, а также расширение их роли и положения в школах и образовательных учреждениях. Также рассматриваются профессиональная подготовка женщин-учителей, их социальный статус в обществе и факторы, влияющие на эффективность педагогической деятельности. На основе исторических источников раскрываются этапы формирования и развития женского педагогического слоя в Самаркандской области. Результаты исследования способствуют выявлению практических последствий гендерной политики в советской системе образования и её региональных особенностей.

Kirish. Oʻrta Osiyo xonliklari orasida Qoʻqon xonligi oʻziga xos hunarmandchilik turlari taraqqiyoti bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Fargʻona vodiysi shaharlarida hunarmandchilikning turli tarmoqlari rivojlanib, ular nafaqat ichki ehtiyojlarni qondirish, balki ichki va tashqi savdo uchun ham muhim ahamiyat kasb etgan. Oʻz navbatida, ushbu soha koʻp jihatdan xonlikda mavjud siyosiy va iqtisodiy institutlar bilan bogʻliq edi. Ushbu maqolada xonlik iqtisodiy tarixi va hunarmandchilik taraqqiyotiga oid maʼlumotlar institutsional jihatdan tahlil etiladi.

Iqtisodiyot boʻyicha Nobel mukofoti (2024-yil) sovrindorlari Daron Ajemoʻgʻli va Jeysms Robinson tomonidan yaratilgan institutsional yondashuv ushbu tadqiqotda nazariy asos boʻlib xizmat qiladi. Ushbu mualliflar davlatlar taraqqiyoti, aholi farovonligi va inqiroz sabablarini inklyuziv va ekstraktiv institutlar nuqtai nazardan tushuntirgan. Ekstraktiv (inglizcha “to extract” – ajratib olish, tortib olish) institutlardan maqsad – jamiyatning biror qismining daromad va boyliklarini boshqalarga olib berishdan iborat [1, 118]. Ushbu maqolada Qoʻqon xonligi iqtisodiyotida muhim oʻrin tutgan ayrim hunarmandchilik tarmoqlari institutsional jihatdan tahlil etiladi hamda ekstraktiv institutlar sharoitidagi taraqqiyotni tushuntiradi.

Adabiyotlar tahlili. Qoʻqon xonligida hunarmandchilik turlari taraqqiyoti koʻplab tadqiqotchilar tomonidan oʻrganilgani, shuningdek, ushbu mavzuni birlamchi manbalar asosida tahlil qilish mumkinligini aytib oʻtish joiz. Qoʻqon xonligi shaharlarida hunarmandchilik taraqqiyoti koʻplab tadqiqotchilar tomonidan oʻrganilgan. Xonlik iqtisodiy hayotini oʻrganish dastlab Rossiya imperiyasi davrida boshlangan. Jumladan, A.Kun (1876) Fargʻona vodiysi shaharlariga sayohati haqida maʼlumotlarni yozib qoldirgan boʻlib, tarixiy manba sifatida ham ahamiyatga ega. A.Middendorf (1882) ocherklari ham Fargʻona vodiysi shaharlari iqtisodiy tarixi, xususan, hunarmandchilik tarixini oʻrganishda ham muhim ahamiyatga ega. Sovet davri tadqiqotchilaridan R.Nabiyev (1973) esa Qoʻqon xonligining Xudoyorxon davrida iqtisodiy ahvoli, feodal tuzum va hunarmandlarning hayoti haqida muim maʼlumotlar beriladi. Mustaqillik yillarida ham Qoʻqon xonligi shaharlaridagi hunarmandchilik taraqqiyoti, shaharlardagi iqtisodiy ahvol va savdo munosabatlarni oʻrganishga koʻplab tadqiqotchilar oʻz hissasini qoʻshgan (Agzamova, 2013; Madrahimov, 2014). Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, hozirga qadar mavjud tadqiqotlarda ushbu mavzuga institutsional jihatdan yondashilmagan. Shu sababdan ushbu maqolada ekstraktiv institutlarning hunarmandchilik taraqqiyotiga tasʼirini ochib berishga eʼtibor qaratildi.

Metodologiya. Qoʻqon xonligidagi hunarmandchilik tizimini oʻrganishda tarixiy-tahliliy metoddan unumli foydalanildi. Tarixiy manbalar va tadqiqotlardagi Fargʻona vodiysi shaharlari hunarmandchiligi tarixiga oid maʼlumotlar tarixiy va institutsional jihatdan tahlil etildi. Oʻz

navbatida, o'sha davrdagi boshqa o'rta asr davlatlari bilan solishtirishda qiyosiy metod qo'llanildi. Xususan, Buxoro amirligi va Xiva xonligi hunarmandchiligining ayrim jihatlari solishtirildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi iqtisodiy holatga siyosiy institutlarning ta'sirini aniqlashdan iborat bo'lganligi sababli institutsional tahlilga ham e'tibor qaratildi. Hunarmandchilik rivojiga ekstraktiv institutlar qanchalik to'sqinlik qilgani hamda shunday holatda ham turli tarmoqlarning rivojlanishi tahlil etildi. Manbalar tahlili metodi orqali xonlik shaharlaridagi hunarmandchilik taraqqiyotiga oid tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar o'rganildi.

Natijalar. Qo'qon xonligi iqtisodiy tarixini o'rganish shaharlarda hunarmandchilik turli sohalari rivojlanib borganligini ko'rsatadi. Xususan, to'qimachilik, bo'yoqchilik, kulolchilik, temirchilik, misgarlik, qurolsozlik va qog'oz ishlab chiqarish kabi sohalar taraqqiy etgan. Shaharlarda rivojlangan hunarmandchilik turlaridan biri bo'yoqchilik edi. Bu hunar turi to'qimachilik va boshqa hunarmandchilik sohalari bilan uzviy bog'langan edi. Vodiya bu sohada Namangan yetakchilik qilgan. Bu shaharda ipakni bo'yashda asosan norpus (qora anor) bo'yog'idan foydalanilgan bo'lib, xonlikning turli hududlaridan bu yerga katta miqdorda ipakni bo'yatish uchun olib kelganlar. Qo'qon xonligida O'rta Osiyoning boshqa xonliklari kabi ro'yan (marena) deb nomlangan butasimon o'simlik ildizidan tabiiy qizil rangdagi bo'yoq tayyorlangan va u bilan qizg'in savdo amalga oshirilgan. Bu bo'yoq ham xonlik hududida asosan Namanganda tayyorlangan [2, 29-30]. Ushbu ma'lumotlar bo'yoqchilik tarmog'i xonlikning savdo ehtiyojlari uchun yo'naltirilganligini ko'rsatadi.

Aholi orasida doimo arzon va pishiq sopol idishlarga talab katta edi. Bunday talabni qondirishda kulollarning mehnati o'ta muhim edi. Ular ro'zg'or uchun kerakli turli-tuman idishlar, tandirlar, qurilishda ishlatiladigan koshinli g'ishtlar va h.k. ishlab chiqarganlar. Ular o'z mahsulotlari bilan nafaqat shahar, balki qishloqlar va qo'shni dasht ahlini ham ta'minlar edi. Kulollar yaratgan mahsulotlar Xo'jand shahri misolida XIX asr muallifi 3 guruhga bo'lganligi to'g'risida so'nggi o'rta asr shaharlarini o'rgangan G.Agzamova ma'lumot beradi [3, 101]. Unga ko'ra, birinchi guruhga oddiy tuproqdan tayyorlangan mahsulotlar (tandirlar, xumlar, ko'zalar, ko'zachalar, xumchalar va h.k.); ikkinchi guruhga oddiy tuproqdan tayyorlanib, sirlangan mahsulotlar (sirlangan g'isht-koshinlar, uy-ro'zg'or buyumlari – piyolalar, laganlar va boshqalar); uchinchi guruhga oq tuproqdan yasalgan va sirlangan fayans (ganch aralash loy) idishlarni kiritish mumkin.

Kulolchilik eng qadimiy hunarlardan bo'lib, o'lkamiz kulollari ko'k, sariq, qora, qizil, oq, zangori ranglarga o'rik yelimi, un, qum, temir kukunini aralashtirib, turli xil bo'yalgan idishlar yasaganlar. Kulol ustalar ko'proq sopol idishlarga o'simliklar tasvirini tushirishga e'tibor qaratganlar. Rishton, Xo'jand, Qo'qon kulollarining mavqei baland edi. Farg'ona vodiysida

kulolchilik markazi Rishton shahri hisoblanib, bu yerda tayyorlangan mahsulotlar nafaqat shahar, balki qishloq aholisi ehtiyojini qondirishda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Rishtonda idishlarga gul solish san'ati yuksak darajada rivojlangan edi. Bu yerda kulol ustalar ko'p bo'lganligi uchun ular o'rtasida raqobat doimo kuchli bo'lardi. Rishtonda ishlab chiqarilgan sopol idishlar, ayniqsa, bo'yalgan va naqshlangan charx tovoq, nimcharx, obdasta, ko'za, kosa, piyola, yog' idishlari butun O'rta Osiyoda mashhur edi. Xonlikda ko'plab qurilishlar olib borilishi natijasida katta shaharlarda g'isht quyadigan xumdonlar vujudga kelgan. Xususan, Rossiya istilosiga qadar Namangandagi Yangiariq kanalining chap qirg'og'ida g'isht quyuvchi xumdonlar bo'lgan va ularda tayyorlangan g'ishtlardan mahalliy inshootlarni barpo qilishda, madrasa, masjid, karvonsaroy va boshqa qurilish ishlarida keng foydalanilgan [4, 513]. Ushbu dalillar kulolchilikning qadimdan rivojlanib kelgan soha sifatida xonlik iqtisodiyotida muhim ahamiyat kasb etgan.

Qo'qon xonligida hunarmandchilik rivojlanishda davom etgan bo'lsa-da, mavjud ekstraktiv siyosiy institutlar hunarmandlar faoliyatiga to'sqinlik qilgan. Hunarmandlarning turli soliq va yig'imlarni to'lashga majburligi ularning iqtisodiy faolligini pasaytirgan. Hunarmandlar faoliyati ko'p bosqichli soliq tizimi bilan qamrab olingan bo'lib, ishlab chiqarish, savdo va taqsimot jarayonlarining barcha bosqichlarida turli soliqlar to'lashga majbur bo'lishgan. A.Kun esdaliklarida berilgan ma'lumotlar ushbu soliq tizimi ekstraktiv xarakterda bo'lganligini tasdiqlaydi. Masalan, xonlikdagi asosiy soliqlardan biri bo'lgan zakot savdodan olingan bo'lib, albatta hunarmandlar o'zlari ishlab chiqargan mahsulotni sotishga to'g'ri kelganda to'lagan. Agar mahsulotni bozorda sotsa, bozor solig'ini to'lashiga to'g'ri kelgan. Bundan tashqari, har bir savdodan olinadigan yig'im mavjud bo'lib, u ham sotuvchi, ham xaridordan olingan. Daryolarni kesib o'tishda olinadigan soliqlar hunarmandlarga ham tegishli bo'lib, ular mahsulotlarini boshqa bir hududga olib borib sotmoqchi bo'lsa to'lashiga to'g'ri kelgan. Ayrim soliqlar hunarmandlarning ishlab chiqarish jarayonlariga ta'sir etgan. Xususan, tuz solig'i teri ishlash, oziq-ovqat ishlab chiqarish tarmoqlariga ta'sir etgan. Suvdan foydalanish solig'i esa ishlab chiqarish jarayonida suv ishlatadigan tarmoqlar (to'qimachilik, bo'yoqchilik) kabilarga ta'sir etgan[5, 25]. Hunarmandlar umumiy fiskal bosim ostida bo'lib, bu holat ishlab chiqarishni rag'batlantirishga emas, ulardan maksimal darajada daromad olishga qaratilgan ekstraktiv institutlar mavjud bo'lganligini ko'rsatadi.

Bozor ustidan mavjud nazorat ham hunarmandlar faoliyatini cheklagan. Chunki hunarmandchilikning rivoji ularning o'z mahsulotlarini erkin bozor sharoitida sotishiga bog'liq edi. Bozorlarda mavjud yig'imlar esa bunga to'sqinlik qilardi. Eng avvalo, bozorlarga yetib borish uchun daryolardan o'tishda yig'imlar olingan. Masalan, 1874-yil o'tish joylarida

olinadigan yig'implar Pungonda 1452 tanga, Oqjarda 6770 tanga, Chil-Mahramda 14286 tangani tashkil etgan. Bundan tashqari, xon xazinasi uchun har bir kasaba (hunarmandlar uyushmasi) oqsoqoli ma'lum miqdordagi soliqlarni to'lagan. Hunarmandlar sotuvchi va xaridorlar o'rtasida vositachilik qiluvchilarga dalol puli to'lagan. Bozorda esa har bir rasta (maxsus qator) uchun to'lanadigan yig'implar ham bor edi. Agar 100 tillalik mahsulot sotilsa, sotuvchi va xaridor 7 tangadan to'lagan[6, 3]. Bu xonlikda bozor mexanizmlari cheklanganligi, ekstraktiv institutlar tomonidan narxlar va savdo yo'llari ustidan nazorat o'rnatilganligi, ichki bojlar va to'siqlar savdoni ancha cheklaganligini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, talab va taklif muvozanatini buzadi hamda hunarmandlar faoliyatini cheklaydi. Natijada bozor iqtisodiyoti emas, balki nazorat iqtisodiyoti shakllangan.

Hunarmandlarning ijtimoiy-iqtisodiy maqomining past bo'lganligi, ularning holati ham katta yer egalariga bog'liq bo'lgan dehqonlardan unchalik farq qilmaganligini ko'rish mumkin. Turli hunarmandlar xonlar va beklarga qarashli do'konlarda faoliyat ko'rsatishga, ba'zilar esa xon saroyida yashab, unga xizmat qilishiga to'g'ri kelgan. Marg'ilon beki Sulton Murodbek bir dalloldan kelgan xatda do'konlarni turli hunarmandlar bilan to'ldirish zarurligini qayd etgan bo'lsa, xon saroyida xizmat qiluvchilar orasida hunarmandlar va bozor ahli orasidan chiqqan samovarchi, allof (don savdogari), naddof (jun tozalovchi), bofanda (to'quvchi), porado'z (tikuvchi) kabi kasb egalari bo'lgan[7, 88]. Bu hunarmandlarning saroyga va turli beklarga bog'lanib qolganligini, shuningdek, ularning erkin iqtisodiy faoliyati cheklanganligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, hunarmandlarning ko'proq saroy ehtiyojlari uchun mahsulot ishlab chiqarganligini bilib olish mumkin.

Muhokama. Yuqoridagi natijalar Qo'qon xonligida hunarmandchilik iqtisodiy faol tarmoqlardan biri bo'lsa-da, siyosiy jihatdan nazoratda ushlab turilganligini ko'rsatadi. Hunarmandchilik mahsulotlarini ishlab chiqarishdan boshlab, to uni bozorda sotishgacha bo'lgan jarayonda mavjud bevosita yoki bilvosita turli soliq va yig'implar, shuningdek, davlat nazoratining kuchliligi ularning iqtisodiy mustaqilligi va faolligini cheklagan. Erkin bozor iqtisodiyoti qonunlarining ishlamasligi raqobatga to'sqinlik qilgan va innovatsiyalar vujudga kelishiga imkon bermagan. Oqibatda, hunarmandchilik ishlab chiqarishi an'anaviy darajada qolib ketgan, u keng miqyosdagi manufaktura ishlab chiqarishi darajasiga ham ko'tarila olmagan. O'z navbatida, boshqa sohalardagi ekstraktiv institutlar ham hunarmandchilikka o'z ta'sirini o'tkazgan. Xususan, dehqonlar va chorvadorlar daromadlarining ekstraktiv institutlar tomonidan tortib olinishi natijasida ularning hunarmandchilik mahsulotlari sotib olishi uchun qo'shimcha mablag'larga ega bo'lishiga imkon bermagan. Tabiiyki, bozorda ehtiyojlar pastligi hunarmandchilik ishlab chiqarishining yanada rivojlanishiga to'sqinlik qilgan.

Xulosa. Qo‘qon xonligida hunarmandchilikning ahvoli bevosita mavjud iqtisodiy va siyosiy institutlarga ham bog‘liq edi. Ekstraktiv institutlar hunarmandchilik bozor munosabatlari tamoyillari asosida rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan. Soliqlarning og‘irligi, davlat nazoratining kuchliligi, mulk huquqining mustahkam emasligi va savdodagi cheklovlar hunarmandlar faoliyati uchun muammolar keltirib chiqargan. Natijada hunarmandchilik xonlik iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylana olmagan va mavjud iqtisodiy-ijtimoiy tizim doirasida faoliyat ko‘rsatishga majbur bo‘lgan. Xonlikda asrlar davomida shakllangan yuksak hunarmandchilik an‘nalari va resurslar yetarli bo‘lsa-da, mavjud institutlar bu sohaning yanada rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ажемўғли Д., Робинсон Ж. Мамлакатлар таназзули сабаблари: кудрат, фаровонлик ва камбағаллик манбалари. – Тошкент: Nihol, 2021.
2. Мадраҳимов З. Қўқон хонлигида савдо муносабатлари тарихи. Т.: Yangi nashr, 2014.
3. Агзамова Г. Ўзбекистон шаҳарлари (XVI-XIX асрнинг ўрталарида). – Тошкент, 2013.
4. Миддендорф А.Ф. Очерки Ферганской долины. – СПб., 1882.
5. Kuhn A. The Province of Ferghana formerly Khanate of Kokand. Translated from the german of the “Russische revue” by F.Henvey. Simla: Government Central Branch Press, 1876.
6. Туркестанские ведомости. №13. 30-го марта 1876 года.
7. Набиев Р. Из истории Кокандского ханства (Феодальное хозяйство Худояр-хана). – Ташкент: Фан, 1973.